

22/4

FRÅN DIKTATUR TILL DEMOKRATI Det turkiska experimentet

ADNAN MENDERES
Premiärminister

CELAL BAYAR
Turkiets president

KASIM GÜLEK
Republikanernas starke man
Partiets generalsekreterare

MÅNGA DIKTATURER har upprättats och upprätthållits med motiveringen att en tillfällig maktkoncentration behövs för att förbereda demokratin: Lenins Ryssland och Chiang Kai-sheks Kina hör till de mest berömda exemplen. I regel har de härskande skärpt i stället för att mildra sitt valde, och endast krig eller uppror har kunnat leda till en ändring av regimen; på sin höjd har man kallat diktaturen demokrati, såsom i kommunismen, fascismen och nazismen. Turkiet utgör ett undantag, det enda stora undantaget i det moderna Europa. Ur det första världskrigets katastrof uppstod Kemals diktatur, anständig i jämförelse med en rad totalitära styrelser, men inte desto mindre en klar diktatur, med en diktator och ett diktaturparti, vilkas allmakt knappast beslöjades av val och folkrepresentation. Successivt, och framför allt efter det andra världskriget, har denna diktatur frivilligt och systematiskt avvecklats, och sedan ett år kan Turkiet utan tvekan räknas till de demokratiska staternas krets.

Kemals diktatur var i första rummet nationell. Det gällde att göra Turkiet starkt och självständigt. Men den nationella linjen innebar inte här ett fasthållande vid traditioner och sedvänjor. Tvärtom, Turkiet

kunde enligt Kemals syn bli livsdugligt blott genom att röja undan bland idéer och institutioner och genom reformer ta igen västerns framsteg. Många av de väldiga reformerna var av den art som vi är vana vid att kalla liberala eller demokratiska, men de genomfördes från ovan, under massornas likgiltighet eller mot deras vilja. Turkiet skulle europeiseras under bevarande av sin nationella särprägel och sin nationella känsla; det var Kemals linje, vars problematiska konsekvenser framträder i dagens politiska strider. Så tillkom, för att nämna några huvudpunkter, ett parlament och organ för lokal

självstyrelse, kvinnoemancipation till likställighet med mannen, en folkundervisning av modernt snitt om också av begränsad omfattning, gruvsdrift och industri i statlig regi, det latinska alfabetet i stället för det arabiska, civil- och strafflagstiftning efter schweiziskt och italienskt mönster i stället för Koranen som lagbok.

Den nya statens inställning till religionen präglades av principer och krav vilkas i vissa avseenden stridiga roller framträtt sedan diktaturen avskaffats. Tolerans proklamerades, och staten skulle inte ansluta sig till något religiöst samfund; den muhammedanska läran hyllades av de maktägande, och all aggressiv laicism av fransk typ avvisades; samtidigt ingrep man emellertid mot vissa såsom reaktionära betecknade religiösa eller kvasireligiösa sedvänjor. Utropandet av bönetimmarna måste ske på turkiska, inte som förut på arabiska, månggifet förbjöds, männen fick inte bära fôr och kvinnorna fick inte vara reslöjade — för att blott nämna några exempel.

*

Kemal, och det av Kemal ledde republikanska folkpartiet, kom inte till makten genom att besegra och sedan undertrycka andra partier; diktatorn och hans män var helt enkelt organisatörerna av den stat som uppstod efter nederlaget 1918, den gamla regimen fall och det framgångsrika motståndet mot den grekiska invasionen. Med viss rätt kan man här tala om en naturligt framvuxen diktatur, som innebär att de ledande på alla områden sammanknöt i ett härskande parti. Efter hand kom emellertid diktaturen att fixeras och utformas genom legal eller illegal undertryckning av opposition, och republikanerna blev ett auktoritärt statsparti av ungefär samma art som i andra länder. Tanken på en demokratisering sedan det huvudsakliga reformarbetet genomförts blev likväl upprätthållen, och några ansatser i denna riktning gjordes redan före Kemals död 1938. Efter det andra världskrigets slut kom väsentliga förändringar, motiverade mera av principiella skäl än av folkligt missnöje; att republikanerna utan svårighet skulle kunnat behålla sin makt står utom tvivel. Fria val, pressfrihet, organisationsfrihet har steg för steg blivit en realitet; valen i maj 1950 framstår som den avgörande punkten i denna utveckling.

Den konstitutionella ramen

fö
i
ut
en
mä
fjä
son
vä
de
ko
av
me
nal
rite
fas
nat
lösl
själ
jig
har
T
som
sten
gam
uttr
med
bild
tiet;
kons
Kem
mån
nas
val
till
publ
en öv
80 p
tiona
terträ
des t
gång
det d
ej ful
också
sen oc
ning
verks
för re
de fö
tiska
att det
let, i r
Det
demok
ett val
procent
mandat
fick 69
det reli
partiet,
av part
ter. Ma
på gru
inte någ
Demokr
av röste
procent,
att Bay
medan
Adnan
regering
publikan
under n
haft der
samma l
tionsställ
engelsk

för denna nya demokrati, given i 1945 års efter äldre mönster utformade författning, är ytterst enkel. Med allmän rösträtt för män och kvinnor väljes vart fjärde år en nationalförsamling, som i sin tur efter varje omval väljer republikens president; den verkställande makten tillkommer en regering som utses av presidenten men är parlamentariskt beroende av nationalförsamlingen. Genom majoritetsval söker man trygga en fast regeringsmakt; genom att nationalförsamlingen är oupplöslig söker man säkra dess självständighet. En mera rättlinjig parlamentarisk författning har aldrig utarbetats.

Typiskt är att den opposition som hör ett demokratiskt system till rekryterades från det gamla diktaturpartiet. År 1945 utträdde en grupp framstående medlemmar ur detta parti och bildade det demokratiska partiet; ledare blev Celal Bayar, konseljpresident redan under Kemals presidentur och under många år en av republikanernas främsta män. Vid 1946 års val kom det för första gången till en verklig valstrid. Republikanerna vann emellertid en överlägsen seger och besatte 80 procent av mandaten i nationalförsamlingen; Kemals efterträdare Ismet İnönü omvaldes till president. Valets utgång sammanhängde med att det demokratiska partiet ännu ej fullbordat sin organisation, också med att ingrepp mot pressen och administrativ påtryckning försvarade oppositionens verksamhet. Det är en beder för republikanerna att under de följande åren de demokratiska friheterna vidgades och att det följande och senaste valet, i maj 1950, blev helt fritt.

Det bästa heviset härför är demokraternas klara seger. Med ett valdeltagande av nära 90 procent vann demokraterna 408 mandat av 487; republikanerna fick 69 platser, en plats tillföll det religiöst färgade nationella partiet, och 9 mandat gick till av partier oberoende kandidater. Mandatsiffrorna ger dock, på grund av majoritetsvalet, inte någon riktig bild av läget. Demokraterna fick 54 procent av rösterna, republikanerna 40 procent. Valutgången ledde till att Bayar valdes till president, medan hans närmaste man, Adnan Mençeres, bildade en regering av demokrater. Republikanerna övergick, efter att under nära trettio år ha innehaft den totala makten, med samma korrekthet till oppositionsställning som en besegrad engelsk regering.

Vilken är skillnaden mellan partierna, varför segrade demokraterna? En viss olikhet i programmen kan fastställas. Demokraterna krävde med skarpa garantier för folkstyrelsen och den politiska friheten, avveckling av statsdriften på skilda områden och en mildare tillämpning av den lagstiftning som kan sägas begränsa muhammedanismens rörelsefrihet.

De väjdade, schematiskt uttryckt, både till liberaliseringen och till de religiösa traditionerna — i frihetens namn. Men det ligger mycken sanning i det ofta gjorda påståendet att de båda partierna, liksom de stora partierna med samma namn i USA, främst är valorganisationer, som söker utnyttja alla svagheter hos motståndaren och utan starkare ideologisk förankring letar efter populära programpunkter. Demokraterna angrep allt i den bestående ordningen som väckte missnöje: statliga ingripanden, höga priser, missgrepp och korruptionstendenser inom förvaltningen — och de utlovade förbättringar över hela linjen. "Demokraterna segrade på grund av sina falska löften", förklarar en av republikanernas ledare. "I en gammal demokrati är folk vana vid att oppositionen lovar allt möjligt och fäster sig inte så mycket vid det, men turkarna, som saknar demokratisk tradition, trodde att de röstade för lägre priser och skatter och högre inkomster." "Vi vann vår seger därför att republikanerna missbrukat sin makt och framstod som ansvariga för diktaturen", är den demokratiska repliken. Säkert är att några klara sociala motsättningar inte framträdde vid valen. I stort sett segrade demokraterna i landets västra, mera välmående och civiliserade områden, men det är sannolikt att detta helt enkelt

berodde på att den äldre republikanska partimaskinen hade lättare att bevara sitt välde i mera primitiva och avlägsna trakter. Någon olikhet i socialgruppernas ställningstagande kan inte fastställas; man måste för övrigt komma ihåg att bönderna, huvudsakligen självägande, är helt dominerande, med 80 procent av befolkningen, och att enligt beräkningar med stöd av 1950 års folkräkning 55 procent av folket (över sju år) inte kan läsa eller skriva. Den klass av intellektuella och fria yrkesmän som i de flesta demokratier bildar det styrande skiktet behärskar liksom tidigare parlamentet; 131 jurister, 65 affärsmän, 62 läkare och 20 journalister står mot 58 jordbrukare och 3 arbetare. Det kan tilläggas att kvinnorna blott har tre representanter.

Ett år efter dessa märkliga val kan fastslås att Turkiet i allt väsentligt framstår som en demokratisk regim. Kommunistisk propaganda är visserligen förbjuden, men i övrigt är även den skarpaste kritik av den styrande tillåten. Pressens frihet är ostridig; en del kautschukparagrafer som tidigare missbrukats används inte längre för att tämja oppositionen. Tidningarna spelar visserligen efter svenska förhållanden en begränsad roll; upplagorna är på en befolkning tre gånger så stor som den svenska inte mer än en tredjedel av den svenska pressens samlade upplagor. Men åtskilliga välskötta och oberoende tidningar utges, främst i Istanbul och Ankara, och på

deras frispråkighet finnes intet att anmärka. Den turkiska demokratis största svaghet ligger i folkets obildning och fattigdom, som ställer en väldig majoritet utanför debatt och reflekterat ställningstagande.

De viktigaste problemen i dagens turkiska politik kan sägas böttna i spänningen mellan traditionerna från Kemals tid och de idéer och krav som lösgjorts genom demokratis införande. Ett par dylka problem av

principiellt och allmänt intresse skall behandlas i följande artiklar.

HERBERT TINGSTEN